

KURZ KOMUNIKACE SE SLUCHOVĚ POSTIŽENÝMI

 Teiresiás

MASARYKOVA UNIVERZITA
BRNO 2010

Tento kurz je realizován v rámci projektu *Universal Learning design – Inovace interpretačních a komunikačních služeb (ComIn)*, financovaného Evropským sociálním fondem v ČR a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy v ČR v rámci Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

Materiály ke kurzu jsou k dispozici na stránkách projektu:

 www.teiresias.muni.cz/comin/kurzy-komunikace

OBSAH

Obsah	3
I Úvodem.....	5
II Sluchová postižení a jejich statistika.....	7
II 1. Problém objektivního vymezení pojmu	7
Terminologické poznámky k sociálnímu paradigmatu	8
II 2. Závislost na věku.....	9
II 3. Obecná statistika (Gallaudet Research Institute).....	10
II 4. České statistiky.....	10
II 5. Statistiky na Masarykově univerzitě.....	11
III Vývoj legislativy.....	13
III 1. Krátký pohled do historie (stoleté ideologické vlny).....	13
III 2. Naplnění rezoluce Evropského parlamentu z r. 1988.....	13
III 3. Česká legislativa.....	14
III 4. Legislativa MU	14
IV Technologické prostředky ke kompenzaci sluchové ztráty	15
IV 1. Sluchadla	15
IV 2. Naslouchací soupravy	16
IV 3. Kochleární implantát	17
IV 4. Další technické prostředky	18
IV 5. Online telefonní nebo tlumočnický servis	18
IV 6. Chat, videochat, SMS, video SMS.....	18
Praktické upozornění.....	19
V Komunikační postupy	21
V 1. Jazykové kompetence neslyšících	21
V 1. A. Český jazyk, český znakový jazyk a neslyšící	21
V 1. B. Nejvýraznější odlišnosti českého znakového jazyka a češtiny.....	23

V 1. B. 1. Rozdílná komunikační platforma.....	23
V 1. B. 2. Rozdílná míra simultaneity	23
V 1. B. 3. Signalizace vztahů pomocí prostoru	23
V 1. C. Problémy neslyšících při recepci a produkci českých psaných textů	24
V 1. C. 1. Specifické rysy textů psané českými neslyšícími	24
V 1. C. 2. Ukázky korespondence neslyšících	25
V 1. C. 3. Rěsumé přednášky vypracované neslyšícím	26
V 2. Vzájemná komunikace slyšících a sluchově postižených.....	27
V 2. A. Písemná komunikace v reálném čase	27
V 2. B. Odezírání	27
V 2. C. Komunikace prostřednictvím třetí osoby.....	30
V 2. C. 1. Komunikace prostřednictvím tlumočnicka.....	31
V 2. C. 2. Komunikace prostřednictvím vizualizace	32
Přílohy	35
Návrh Směrnice o postavení znakového jazyka a dalších komunikačních systémů sluchově postižených na Masarykové univerzitě	36
Seznam důležitých odkazů	42
Další informační materiály o komunikaci s neslyšícími.....	42
Informační servery neslyšících	42
Kurzy znakového jazyka organizované neslyšícími	42
Weby poradenských a servisních center	43
Časopisy.....	43

I ÚVODEM

Dámy a pánové,

děkujeme za Váš zájem o problematiku sluchového postižení a komunikaci na akademické půdě přes hranice tohoto postižení. Kurz, který Vám nabízíme, je úvodním setkáním v řadě, která má podle našich představ zhruba tuto strukturu.

1. Komunikace se sluchově postiženými

- ▶ vstupní obecná pravidla (pro učitele a zaměstnance školy)
- ▶ workshop(y) s praktickými ukázkami řešení klíčových situací výukových (pro zájemce z řad učitelů)
- ▶ kurzy znakového jazyka pro akademickou veřejnost

2. Komunikace se zrakově postiženými

- ▶ vstupní obecná pravidla (pro učitele a zaměstnance školy)
- ▶ workshop(y) s praktickými ukázkami řešení klíčových situací výukových (pro zájemce z řad učitelů)
- ▶ klíčové zásady přístupnosti elektronických dokumentů (pro učitele a zaměstnance školy)

3. Komunikace s osobami s kognitivním, psychickým a jiným postižením

- ▶ základní typologie (pro učitele a zaměstnance školy)

Jak je zřejmé, jsou plánovány tři oddělené cykly těchto kurzů, u smyslových postižení navíc dvoustupňové: v plánu jsou kromě předkládaného kurzu obecných zásad také speciální praktické workshopy pro učitele se zájmem o řešení konkrétních didaktických postupů v jejich vlastním oboru a vlastní výuce. Počítáme s tím, že zájemce o tyto specializované workshopy najdeme právě v řadách absolventů tohoto vstupního kurzu a čekáme na Vaši odezvu, abychom mohli připravované workshopy přizpůsobit Vaším potřebám.

Na materiálech, které Vám předkládáme, se autorsky podíleli tito pracovníci **Oddělení znakového tlumočnictví** a poradenství pro sluchově postižené **Střediska Teiresiás**:

Bc. Jan Fikejs – tlumočnick českého znakového jazyka

Mgr. Ivana Kupčíková, DiS. – tlumočnice českého znakového jazyka

PhDr. Petr Peňáz – ředitel Střediska Teiresiás

Bc. Dana Peňázová – tlumočnice českého znakového jazyka

Mgr. Ilja Rajdová – odborná lektorka českého jazyka

Mgr. Lucie Štefková – odborná lektorka českého jazyka

Mgr. Marta Zatloukalová – tlumočnice českého znakového jazyka

Mgr. et Bc. Alexandr Zvonek – odborný pedagogický pracovník

II SLUCHOVÁ POSTIŽENÍ A JEJICH STATISTIKA

Nejčastěji vyslovanou otázkou bývá, kolik je v populaci osob s postižením. K hlubokému zklamání všech tazatelů je třeba stručně odpovědět, že na tuto otázku není a nebude nikdy uspokojivá odpověď. Důvodů je několik:

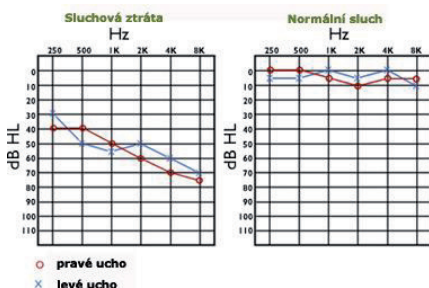
II 1. Problém objektivního vymezení pojmu

Tradičně se uplatňují dvě základní paradigmaty pro vymezení pojmu postižení:

- ▶ **lékařské** (měření určitého fyzického parametru, v případě sluchového postižení obvykle audiogram sluchové ztráty pro každé ucho zvlášť)
- ▶ **sociální** (posouzení dopadu funkční odchylky na praktický život člověka)

Do první poloviny 20. století převládalo uplatnění lékařského paradigmatu. Při tomto paradigmatu se obecně rozlišují dvě skupiny osob se sluchovým postižením:

- ▶ nedoslýchaví
 - slabá sluchová ztráta: 20-40 dB
 - střední: 40-70 dB
 - těžká: 70-90 dB
- ▶ neslyšící (nad 90 dB)

Ukázka audiogramu ztráty sluchu

Od poslední čtvrtiny 20. století panuje shoda v tom, že výpovědní je paradigma sociální. Osoby s objektivně tímž fyzickým specifikem se v důsledku psychosociálních faktorů chovají v praxi zcela odlišně a vykazují odlišné dovednosti. Posuzovat např. sluch čistě lékařsky dává pro praxi stejně nepoužitelné výsledky jako měření inteligence dospělého bez ohledu na vzdělání (existenci znalostí a dovedností) a na výchovu (existenci etických hodnot, motivace apod.). Bohužel jedinou dostupnou metodou pro posouzení sociálního dopadu postižení je sebehodnocení posuzované osoby a její hodnocení druhými. Oba faktory jsou přirozeně subjektivní.

Sociálně se dělí osoby se sluchovým postižením do odlišných skupin než lékařsky, s jinak vymezenými hranicemi:

- ▶ **Nedoslýchaví** – po intervenci organizační (změna komunikační vzdálenosti) nebo technické (kompenzace sluchadly či jinými technickými prostředky) nedoslýchaví lidé mohou přijímat akustické informace v míře potřebné k tomu, aby mohli komunikovat mluvenou řečí. Pro zajímavost je užitečné uvést, že neslyšící lidé řadí do této skupiny nedoslýchavých jednoduše ty, kdo se domluví s okolím mluvenou řečí a popř. mohou (byť za pomoci kompenzační techniky a třeba i omezeně) telefonovat. Přitom z pohledu lékařského mohou mít nedoslýchaví lidé shodnou ztrátu sluchu jako neslyšící.
- ▶ **Neslyšící** – sluchová vada je takového stupně, že je znemožněno (i s využitím technických kompenzačních prostředků) přijímaní akustických signálů v míře a kvalitě nezbytné pro komunikaci prostřednictvím mluvené řeči.
- ▶ **Uživatelé kochleárního implantátu (CI)** – podle individuálního vlivu kochleárního implantátu (viz níže) mohou z hlediska komunikačního spadat do obou výše uvedených skupin; psychologicky jde o samostatnou skupinu. Část neslyšících vnímá použití kochleárního implantátu jako ztrátu přirozenosti pocitově srovnatelnou například s genovou manipulací, a jeho použití odmítá.

Terminologické poznámky k sociálnímu paradigmatu

❖ Vedle termínu **neslyšící** existují v češtině dva jiné běžně používané termíny:

- ▶ **hluchý** – jediný termín, který je přirozenou historickou součástí českého jazyka; nepředstavuje sám o sobě sice věcný problém (jeho anglický ekvivalent *deaf* je běžně používán), ale má negativní psychologické konotace (*hluchej jak poleno, jak pařez, seš hluchej nebo co*) a není pokládán za politicky korektní,

- ▶ **hluchoněmý** – původně odborný termín motivovaný řečovým omezením u prelingválních neslyšících, původně úředně platný termín v době zavádění speciálních škol během 19. století, v současné době nepoužívaný z týchž důvodů jako *hluchý*, pro lidi se sluchovým postižením působí ještě hanlivěji než *hluchý*, i když jistě záleží na tom, za jakých okolností, jakým tónem a s jakým úmyslem a kým je tento termín použit.

❖ Pravopisný rozdíl *neslyšící* a *Neslyšící* slouží k terminologickému rozlišení mezi dvěma psychologicky a sociologicky odlišnými skupinami – *neslyšící* jsou ti, kdo svou sluchovou ztrátu vnímají jako zdravotní nebo komunikační specifikum, *Neslyšící* jsou ti, kdo vzhledem k odlišného rodnému jazyku a specifickým kulturním tradicím komunity neslyšících vnímají svoji identitu etnickou (*český Neslyšící* podobně jako *český Žid*, *český Rom*). Mezi oběma skupinami není nebo nemusí být žádný praktický rozdíl, jde o rozdíl v sebeidentifikaci.

❖ Zkratka **CODA** (*Children of Deaf Adult*) označuje sociologicky důležitou skupinu osob slyšících, ale vychovaných neslyšícími v prostředí znakového jazyka. Jejich výhodou bývá přirozená bilingvnost, nevýhodou může být problém s kulturní identitou a subjektivní nebo i objektivní nesnáze související s omezeným přístupem k mluvenému jazyku v soukromí během dětství.

❖ Spojení **znakový jazyk a znaková řeč** jsou dva lingvisticky korektní pojmy pro dvě odlišné věci (*jazyk* označuje komunikační systém obecně, *řeč* se myslí praktické uplatnění jazyka, tedy promluva). Na české půdě se však podařilo termín *znaková řeč* ztabuizovat ze dvou důvodů: a) slovo *řeč* se asociuje s ústním projevem a vyvolává negativní postoje neslyšících, b) zákon z r. 1998 používal tento termín ve velmi netypickém smyslu jako umělý střešní pojem zahrnující český znakový jazyk a znakovanou češtinu (srov. o tom dále V 2. C. 2 na str. 32), což vyvolalo ostré protesty neslyšících, a i když byly vyslovovány převážně iracionální argumenty, došlo k novelizaci zákona a termín *znaková řeč* ze zákona vypuštěn.

II 2. Závislost na věku

I kdyby se podařilo uspokojivě vymezit postižení lékařsky nebo sociologicky, vždy půjde o údaj závislý na věku člověka. Po 60. roce věku se existence „standardních“ percepčních možností jeví statisticky jako zcela nestandardní. Prodlužování věku tedy dramaticky zkresluje každou statistiku a sčítání údajů pro populaci jako celek nedává praktický smysl. Klíčové je rozlišování dvou skupin:

- ▶ **prelingvální hluchota** (neslyšící od narození) nebo sluchová ztráta – nedošlo-li k osvojení jazyka na základě sluchu v dětském věku, není kromě mluvené komunikace zpravidla ani komunikace písemná dost dobře možná (alternativou je osvojení znakového jazyka jako rodného v dětství a vzápětí ještě v dětství osvojení písemného jazyka jako prvního jazyka cizího); osoby s úplnou ztrátou sluchu jsou označovány jako **neslyšící v užším (běžnějším) slova smyslu**,
- ▶ **postlingvální hluchota** (ohluchlost) nebo sluchová ztráta – dojde-li ke sluchové ztrátě po rozvinutí řečového centra, neztrácí se už schopnost mluvit, je-li trvale cvičena; osoby s úplnou ztrátou sluchu tohoto typu jsou označovány jako ohluchlí a je třeba je ze sociologického a psychologického hlediska odlišovat od neslyšících v běžném slova smyslu.

II 3. Obecná statistika (Gallaudet Research Institute)¹

- ▶ přibližně 2 až 4 ‰ populace jsou lidé „prakticky neslyšící“, ale více než polovina z tohoto počtu jsou lidé ve věku nad 65 let; ve věkové skupině před 18. rokem věku tvoří neslyšící vždy méně než 1 ‰
- ▶ pokud se k osobám „prakticky neslyšícím“ přidávají skupiny s výraznou nedoslýchavostí, roste postupně jejich počet až na desetinásobek: 10-30 ‰ populace mají zřetelnou sluchovou vadu, platí však i zde, že více než polovinu této skupiny tvoří lidé ve věku přes 65 let
- ▶ vezmeme-li v potaz všechny osoby, které subjektivně pocítují nějaký druh sluchového postižení, dospíváme k 30-150 ‰ populace, opět převážně mezi osobami nad 65 let

V českých podmínkách by tedy šlo o tyto počty (extrapolace obecných statistik):

- ▶ 20-40 tis. „prakticky neslyšících“ v ČR, z toho asi 10 tis. ve věku do 18 let.
- ▶ 100-300 tis. osob s vážnou sluchovou vadou
- ▶ 300 tis. – 1,5 mln. osob s reflektovanou sluchovou vadou

II 4. České statistiky

První čísla přinášely zprávy **Vládního výboru pro zdravotně postižené občany**

¹ Gallaudet Research Institute. [online]. Gallaudet University. Washington. ©2010 [cit. 20. září 2010]. Dostupné z <http://aaweb.gallaudet.edu/Gallaudet_Research_Institute.html>.

(statistiky J. Hrubého): poprvé č. j. VVZP 202/91, stály na extralaci obecných statistik, následně 1993 a konečně 1998 na základě dotazníkového šetření (publikovaného v časopise *Speciální pedagogika*²):

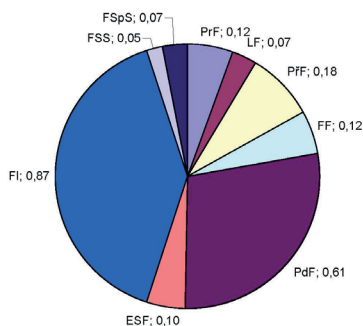
- ▶ Prakticky neslyšících osob (nad 70 dB), jejichž vada sluchu trvá od narození nebo vznikla před započítím nebo v průběhu školní docházky, je v ČR asi 7600, tj. asi 0,76 promile populace. Tito lidé jsou většinou uživateli českého znakového jazyka. Celkový počet takto neslyšících je však mnohem větší, protože ke ztrátě sluchu dochází s postupem věku.
- ▶ V ČR je zhruba 0,5 milionu sluchově postižených. Z nich naprosto rozhodující část tvoří starší lidé, jejichž sluch se zhoršil s věkem.

Jediné exaktně zjišťované číslo pro ČR představuje Výběrové šetření postižených osob 2007 (na základě usnesení vlády ČR č. 1575 z r. 2005, viz J. Novák, V. Kalnická³). Uvádí 76 400 sluchově postižených (práh postižení byl 40 dB).

II 5. Statistiky na Masarykově univerzitě

Vzhledem k aktuálním počtům 45 tis. studentů a 4,5 tis. zaměstnanců lze na základě statistik očekávat 45 prakticky neslyšících studentů a 4,5 zaměstnance (1 ‰), což odpovídá skutečnosti. Předpokládaný počet studentů s vážnou sluchovou vadou (tedy včetně nedoslýchavých) je kolem 200, o praktickou asistenci však žádá jen asi polovina z tohoto počtu (99). Skutečné hodnoty jsou vidět na grafu.

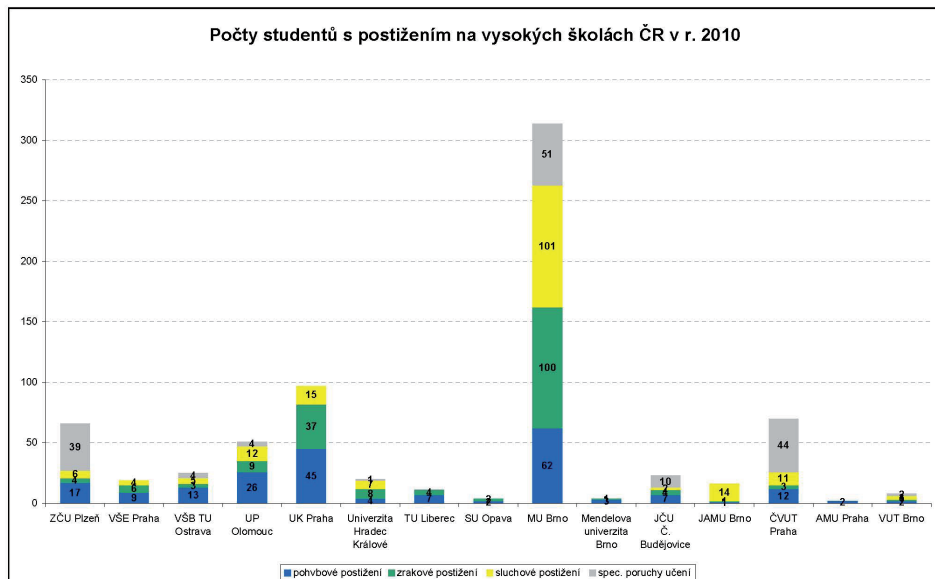
Počet studentů se sluchovým postižením na MU (relativní hodnoty v % podle fakult)

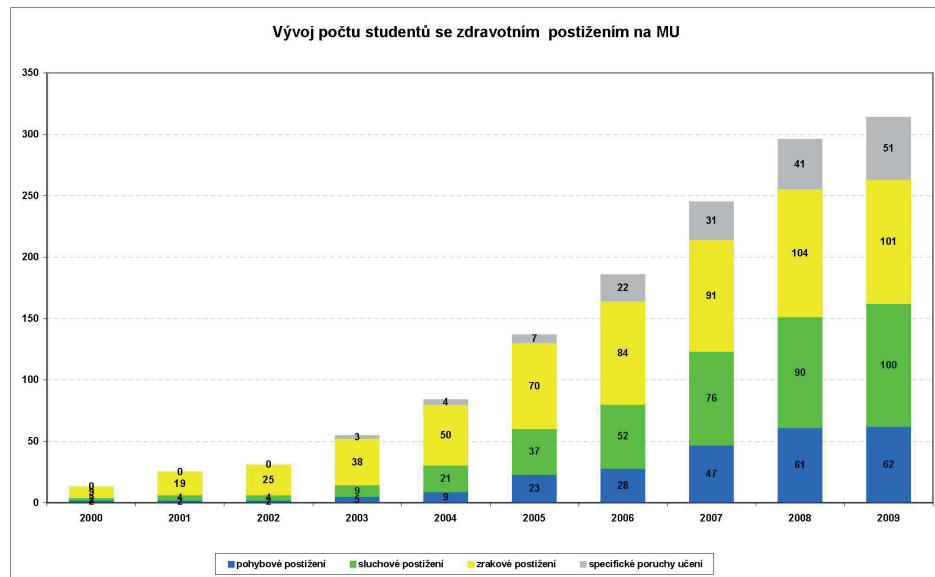
² HRUBÝ, J. Kolik je u nás sluchově postižených? In: *Speciální pedagogika*. Roč. 8, č. 2. Praha: UK, 1998. s. 5–20.

³ NOVÁK, J., KALNICKÁ, V. Šetření zdravotně postižených osob zaplnilo další bílé místo na mapě české statistiky. In: *Statistika*, 6/2008. s. 541–552.

Následující grafy ukazují, jak dramaticky odlišná je situace na jiných vysokých školách:

a jak Masarykova univerzita k aktuálním číslům postupně dospívala:

III VÝVOJ LEGISLATIVY

III 1. Krátký pohled do historie (stoleté ideologické vlny)

Postoj odborné veřejnosti ke znakovému jazyku jako komunikačnímu a vzdělávacímu prostředku neslyšících se v moderních dějinách dramaticky měnil zhruba ve stoletých vlnách:

- ▶ 1776 *C'est une langue naturelle* (Charles-Michel de l'Épée: *Institution des sourds et muets par la voie des signes méthodiques*, Paris : Nyon l'Ainé, 1776, str. 135) – díky francouzským osvícencům se znakový jazyk stal předmětem veřejného zájmu a vyučovacím jazykem zřizovaných státních speciálních škol
- ▶ 1880 *Il metodo orale deve essere preferito a quello della mimica per l'educazione e l'istruzione de' sordomuti*. (Congresso di Milano, risoluzione I) – v důsledku relativně těsného hlasování na pedagogickém kongresu v Milánu byl za základní vzdělávací prostředek prohlášen odezíraný mluvený jazyk a toto pojetí postupně vedlo k vytlačení znakového jazyka ze škol ve většině evropských států
- ▶ 1988 *Proposal to the European Council concerning official recognition of the sign language used by deaf people in each Member State* (European Parliament Resolution on Sign Languages, 17 June 1988) – zřetel ke specifickým nárokům vyplývajícím ze zdravotního postižení vedl k rehabilitaci znakového jazyka jako přirozeného komunikačního nástroje neslyšících

III 2. Naplnění rezoluce Evropského parlamentu z r. 1988

- ▶ 3 státy včlenily ZJ do ústavy jako jeden z úředních jazyků země (Finsko 1996, Portugalsko 1997, Rakousko 2005)
- ▶ 16 států přiznalo v letech 1991-2007 zvláštním zákonem právo na uplatnění ZJ pro konkrétní účely, např. školství, soudnictví (Belgie, ČR, Dánsko,

Francie, Irsko, Itálie, Litva, Německo, Norsko, Polsko, Řecko, Slovensko, Slovinsko, Španělsko, Švédsko, Velká Británie)

- ▶ Švýcarsko jako evropský stát mimo EU je čestnou výjimkou se zákonnou úpravou z roku 1959
- ▶ 8 států EU (a další evropské státy mimo EU) nemá dosud zákonnou normu

III 3. Česká legislativa

- ▶ Zákon 171/1990 Sb. kterým se mění a doplňuje zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol (§ 3, odst 2 přiznává právo na vzdělání ve znakovém jazyce)
- ▶ Zákon 155/1998 Sb., o znakové řeči (platný do roku 2008)
- ▶ Zákon 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, ve znění zákona č. 384/2008 Sb. (platný od roku 2009):
 - ▶ na úrovni primárního školství vzdělání prostřednictvím ZJ a výuka ZJ (§7, odst. b)
 - ▶ na úrovni sekundárního a terciárního školství vzdělání prostřednictvím tlumočnicka (§8, odst. 3)
 - ▶ ve zdravotnictví, soudnictví prostřednictvím tlumočnicka (§8, odst. 1-2)
- ▶ na rozdíl od školského zákona nemá současné znění zákona o vysokých školách specifikaci pro způsob uplatnění zákona o znakové řeči

III 4. Legislativa MU

- ▶ Směrnice rektora MU č. 4/2003, o studiu osob se specifickými nároky
- ▶ Směrnice rektora MU č. 3/2002, o přístupnosti publikací osobám se specifickými nároky
- ▶ návrh směrnice rektora MU z r. 2008, o využívání tlumočnicků znakového jazyka a zapisovatelů na MU

IV TECHNOLOGICKÉ PROSTŘEDKY KE KOMPENZACI SLUCHOVÉ ZTRÁTY

IV 1. Sluchadla

Kdo sluchadla sám nepoužívá, nemá při komunikaci zpravidla důvod se jimi zabývat. Pozornost může vzbudit až okamžik, kdy jich jejich uživatel nemůže použít, a je tedy třeba vůči němu volit jinou komunikační strategii. Dalším jevem, s nímž je nutné příležitostně počítat, je zpětná vazba sluchadel – mohou začít vydávat vysoký pískavý tón. Není neobvyklé, že pískání – okolí většinou nepříjemné – sám uživatel sluchadla nezaregistruje. Není třeba se v takovém případě bát na tuto skutečnost taktně upozornit – zcela dostačuje ukázat na sluchadlo (za ucho), jeho uživateli to bude zpravidla hned jasné, neboť taková situace pro něj není výjimečná.

Závěsná
sluchadla

Zvukovodová
sluchadla

Kanálová
sluchadla

IV 2. Naslouchací soupravy

FM systém

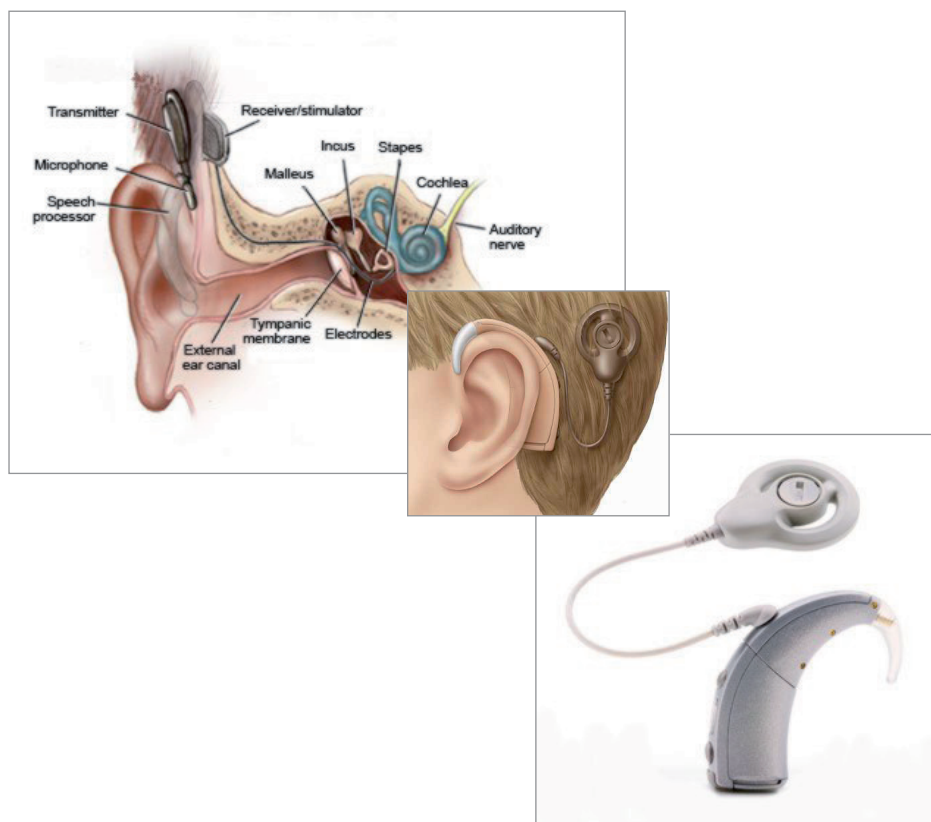
Souprava se skládá ze dvou částí: jednu – s přijímačem a indukční smyčkou – má u sebe ten, kdo jejím prostřednictvím informace přijímá, a druhou – s mikrofonom a vysílačem – pak ten, kdo je vysílá. V praxi to pro mluvčího znamená připnout si na klopu nebo okraj oděvu mikrofón a vysílač s baterií dát např. do kapsy, nebo za opasek a přístroj zapnout. Pak již není žádné omezení, lze se volně pohybovat po místnosti atd. Je vhodné vysílač pečlivě vypínat např. při přestávce, dosah je veliký. Nevýhodou je, že takto lze informace přijímat jen od jednoho člověka s vysílačem, což je komplikací např. pokud jde o vyučujícího a studenta při diskusích apod. V případě výuky na MU se většinou pracovník střediska Teiresiás snaží předem vyučujícího informovat o tom, že některý ze studentů bude tento *FM systém* používat a ještě před začátkem výuky ho krátce zaškolit. Většinou stačí i informace toho, kdo sám *FM systém* používá.

IV 3. Kochleární implantát

Systém se skládá z mikrofonu a vysílače připevněného na povrchu lebky v zadní části hlavy a přijímače voperovaného ve vnitřním uchu. Ten zpracovává akustické signály, a zajišťuje tak alternativní vstup pro ušní nerv, což umožňuje umělé slyšení a za příhodných okolností zpracování těchto signálů řečovým centrem mozku.

Kochleárních implantátů přibývá i přes sociologicky a psychologicky motivované protesty komunity neslyšících, která je pokládá za nepřirozený zásah do osobnosti neslyšícího. Určitým rizikem bývá, že konečná účinnost a využitelnost (získání schopnosti rozeznávat mluvenou řeč apod.) závisí na mnoha faktorech a je velmi individuální. V některých případech může tato zvláštní poloha mezi hluchotou a nedoslýchavostí vyvolat psychologické problémy s identitou.

IV 4. Další technické prostředky

již nejsou tak časté:

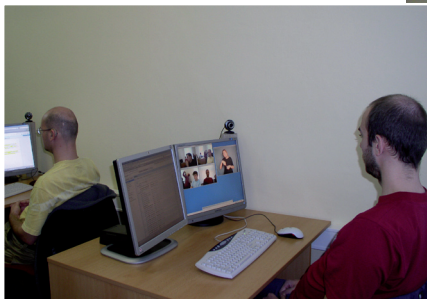
- ▶ individuální směrové mikrofony,
- ▶ pevně instalované indukční smyčky
- ▶ apod.

IV 5. Online telefonní nebo tlumočnický servis

Hlavní kompenzační nástroj představují již zcela běžně **informační technologie**. Neslyšící mají možnost se prostřednictvím webové kamery nebo chatu spojit online se servisní službou, kde se následně operátor telefonicky spojí se slyšícím. Takový hovor pak probíhá standardně, snad jen je někdy pomalejší – prodlevy jsou způsobené časovým skluzem v překladu. A i když je to porušením formální politické korektnosti, tato možnost nefunguje (zatím) v obráceném směru.

IV 6. Chat, videochat, SMS, video SMS

Běžnou komunikační platformou mezi neslyšícími vzájemně i mezi neslyšícími a slyšícími je pak **e-mail**, **chat** a **SMS**. Při tomto způsobu komunikace je ovšem třeba počítat s odchylkami od jazykového standardu, které souvisejí s jazykovými kompetencemi neslyšících (jsou podrobně analyzovány níže v samostatné kapitole). Mezi sebou navzájem neslyšící využívají jednak možnost přímého videochatu nebo zasílání videomailů (popř. video SMS) s texty ve znakovém jazyce.

Praktické upozornění

Přínos technických pomůcek je zcela individuální a v některých případech nemusí být díky nim vůbec patrné, že komunikujeme s někým, kdo má sluchové postižení. Komplikace ale může nastat, jakmile nějaká překážka zabrání kompenzační techniku použít. K tomu může dojít např. při sportovní činnosti (plavání, úpolové sporty), nebo při práci či výuce v prostředí, v němž by hrozilo jejich poškození (např. některá radiologická pracoviště, místa s vysokou vlhkostí vzduchu nebo prašností – taková situace může nastat třeba při praxích, práci v terénu). Vedle toho ale může dojít k dalším nečekaným situacím, jako je např. vybití baterie apod. Pak nastane situace diametrálně odlišná a vzájemná komunikace se může stát i zcela nemožnou. Lidé se sluchovým postižením, kteří využívají nějakou kompenzační techniku, se samozřejmě snaží takovým situacím předejít, případně se na ně vhodně připravit: zajistí si písemné komunikační možnosti, navrhnou náhradní termín apod.

V KOMUNIKAČNÍ POSTUPY

V 1. Jazykové kompetence neslyšících

V 1. A. Český jazyk, český znakový jazyk a neslyšící

Většina prelingválně neslyšících chápe jako svůj primární komunikační prostředek jazyk znakový (v českém prostředí jde o český znakový jazyk). Tento výběr „mateřského jazyka“ často přichází až v pozdějším věku, protože většina neslyšících dětí se rodí slyšícím rodičům a jen málo z nich je na tuto situaci připraveno a ochotno či schopno se znakový jazyk naučit a komunikovat jím se svým dítětem už od raného věku. Velká část neslyšících je tedy od narození vystavena pouze mluvenému jazyku, který dokáží vnímat jen jako pohyb rtů. Tak nevýrazný podnět nemůže neslyšící dítě interpretovat, a jejich jazykový vývoj bývá proto opožděn. Se znakovým jazykem se pak seznamují až v pozdějším věku. Teprve od konce 20. století existuje síť středisek rané péče, která rodičům neslyšících dětí pomáhají zvládnout počáteční období po narození dítěte a informují je o vhodných způsobech komunikace s dítětem. U neslyšících dětí neslyšících rodičů je situace jednodušší, znakový jazyk je v jejich případech v konvenčním slova smyslu mateřským jazykem a přirozeným komunikačním prostředkem mezi dítětem a rodiči, případně širší rodinou.

Čeština je pro prelingválně neslyšící jazykem cizím, i když má ve srovnání s ostatními cizími jazyky (jako např. angličtina, němčina) specifické postavení vycházející z role většinového jazyka. Její vnímání (a jakéhokoliv jiného mluveného jazyka) je u neslyšících omezeno na odezírání, případně na psanou podobu. Avšak právě neznalost mluveného jazyka v raném věku způsobuje naprostou nemotivovanost neslyšících dětí k četbě – nedostávají se totiž četbou k informaci o něčem známém, zapsaná slova jim nejsou povědomá. Neschopnost číst s porozuměním tak od raného věku omezuje přístup neslyšících i k informacím psaným, pokud není tomuto problému uměle věnována soustavná pozornost rodičů, tak aby dítě bariéru mohlo překonat a následně četbou textů už jazyk rozvíjelo samostatně.

Neslyšící tedy nejsou vystaveni působení češtiny tak intenzivně jako jejich slyšící vrstevníci a tomu odpovídá i úroveň českého jazyka, s níž přichází neslyšící žák na základní školu.

Dalším negativním faktorem je nedostatek poučení o struktuře jazyka vůbec. Teprve nedávno začaly základní školy pro sluchově postižené uvažovat o výuce českého znakového jazyka jako jazyka mateřského, takže teprve současná generace žáků základní školy může mít i teoretické znalosti o svém jazyce, který se do té doby učili buď komunikací s rodiči (neslyšící děti neslyšících rodičů), případně se svými neslyšícími vrstevníky (ostatní). Doposud byl znakový jazyk v lepším případě používán jako jazyk vyučovací (ať už ho používal přímo vyučující, nebo byl ve výuce přítomen tlumočník), nebo byl pouze jazykem dorozumívacím v době mimo výuku. Čeština je samozřejmě vyučována také, ale ani ona není pro neslyšící zdrojem informací o jazyce. Dosavadní studijní materiály vlastně kopírovaly učebnice pro slyšící, které předpokládají intuici – obracejí se k žákům, kteří češtinu prakticky užívají, což o neslyšících neplatí. Nově je čeština chápána jako jazyk cizí a takto se k ní i přistupuje. Vyučující ve stále větší míře využívají metod a postupů známých z výuky češtiny pro cizince, ale i zde platí, že dostupné kurzy nepomáhají neslyšícímu porozumět struktuře jazyka. Učebnice pro cizince totiž neobsahují vysvětlení použité jazykovědné terminologie, spíše vycházejí z předpokladu, že cizinec informace v základní míře má. Současná generace neslyšících studentů tedy sice znakový jazyk ovládá, ale chybí jim teoretický rámec, který obvykle získávají studenti na základní a střední škole.

Výsledkem takto složité situace je nedostatečná znalost češtiny a z ní vyplývající nižší výstupní úroveň znalostí v dalších předmětech, které byly vyučovány česky a také nedostatečně rozvinuté porozumění vlastnímu mateřskému jazyku i jazyku vůbec.

Shrnutí

1. Neslyšící dítě ve svém přirozeném prostředí není vystaveno potřebným podnětům, které by stimulovaly jeho jazykový vývoj. Češtinu svých rodičů kvůli sluchové bariéře vnímat nemůže.
2. Ve školách je neslyšící dítě vyučováno češtině jako každý jiný Čech. Nezhledňuje se fakt, že čeština je pro neslyšící dítě jazykem cizím.
3. Ve výchovně vzdělávacím procesu jsou neslyšící děti vyučovány v češtině, v jazyce, pro jehož vnímání nejsou smyslově vybaveny.
4. S výukou českého znakového jazyka jako nástrojem pro pochopení jazyka obecně se začíná pozdě (pokud vůbec), neslyšící pak nejsou často o žádném jazyce poučeni dostatečně.

V 1. B. Nejvýraznější odlišnosti českého znakového jazyka a češtiny

V 1. B. 1. Rozdílná komunikační platforma

Rozdíl mezi platformou audio-orální v případě češtiny a vizuálně-motorickou v případě znakového jazyka způsobuje, že si mluvčí, zvláště dítě, mnohem hůře uvědomuje strukturální analogie nebo rozdíly (slovní druhy, slovosled, fráze) – jedno nepomáhá rozvíjet druhé.

V 1. B. 2. Rozdílná míra simultaneity

V mluvených jazycích je větší část jazykových prostředků uplatňována v lineární časové sekvenci, proto je také možné je relativně snadno zapisovat. Simultánně s hláskami se realizují pouze intonace, akcenty, melodémy, doprovodná mimická složka a gesta – praxe prokazuje, že jazyk je ve vysoké míře srozumitelný i při zanedbání těchto simultánních prvků, i když se k tomu účelu musel vyvinout písemný jazyk jako zvláštní modifikace jazyka. Oproti tomu výrazy znakového jazyka se ve větší míře realizují simultánně: to je umožněno jednak už samotným faktem existence v prostoru (viz níže), jednak souběhem dvou nosičů významu, manuálních (tvary, pohyby a pozice rukou) a nemanuálních (mimika, pohyby a pozice hlavy a horní části těla, doprovodná artikulace). Zápisy znakových jazyků jsou proto mnohem složitější a méně srozumitelné.

V 1. B. 3. Signalizace vztahů pomocí prostoru

Trojrozměrný prostor ve znakovém jazyce se využívá pro vyjadřování vzájemných vztahů, plní tedy podobný účel jako zájmena a adverbia mluvených jazyků: například při popisu místnosti jsou jednotlivé znaky artikulovány tak, že simulují skutečný prostor, následně se pak sama pozice už používá k identifikaci objektu, podobně je tomu u střídání rolí při vyprávění. Stejně jako zájmena a adverbia v jazyce mluveném se pak ve znakovém jazyce prostor sekundárně využívá pro vyjadřování významů gramatických – tímto procesem vzniká tzv. gramatický prostor. Např. čas ve znakovém jazyce vyjadřuje pomocí umístováním znaků v prostoru. Základní osa pro vyjadřování času vede nad pravým ramenem zpředu dozadu. Přítomnost, budoucnost je směřována dopředu, před rameno, kdežto minulost dozadu, za rameno. Další časová osa se týká vyjádření časového období, doby trvání, přičemž ve znakovém jazyce je tato osa směřována zleva doprava (v úrovni prsou). Gramatický prostor se také využívá k modifikaci významu některých slovních druhů apod.

V 1. C. Problémy neslyšících při recepci a produkci českých psaných textů

Porozumění psanému textu závisí na tom, v jakém rozsahu má čtenář rozvinuté jazykové znalosti a znalosti vztahující se k textu. Problémy neslyšících se projevují zejména v těchto oblastech:

- ▶ omezené znalosti české slovní zásoby
- ▶ omezené znalosti související s gramatickou stavbou češtiny (ale i znak. jaz.)
- ▶ omezené znalosti obrazného vyjadřování (frazologie)
- ▶ neznalost, nepochopení obsahově logickým vztahům, které se ve znakovém jazyce vyjadřují pomocí gramatického prostoru

Všechny tyto problémy se projevují i při aktivní tvorbě českých vět. Při naprostém nedostatku praxe, který je dán fyzickou nemožností slyšet mluvený text, je pro neslyšící mnohem obtížnější se písemně vyjadřovat tak, aby formulace byla jasná a srozumitelná. Na MU proto platí specifické pokyny pro jazykovou výuku neslyšících studentů, jejichž smyslem je kompenzovat tento nedostatek průběžnou výukou češtiny a specifickými metodami při výuce angličtiny.

 www.teiresias.muni.cz/smernice-vyukaj

Didaktické doporučení:

Doporučujeme v běžné praktické komunikaci vstřícnou toleranci odpovídající jednání s cizincem – mez tolerance lze intuitivně stanovit tak, že nesmí být překročena hranice srozumitelnosti a etiky. Pokud jde o jazykovou stránku odborných prací (eseje, referáty, písemné testy, bakalářské a diplomové práce), záleží na smyslu práce. Pokud je práce chápána jako doklad věcných znalostí, lze uplatnit podobnou toleranci jako u komunikace praktické, ovšem s větším nárokem na jednoznačnost a přesnost. Tam kde je písemná práce dokladem požadovaných jazykových dovedností (obecně ve filologických oborech, v jiných oborech za účelem odborné komunikace s veřejností a publikace), má výstup odpovídat běžným standardům. Tohoto cíle nemůže neslyšící obvykle dosáhnout v běžném čase a bez průběžné odborné konzultace. Lingvisté střediska Teiresiás jsou k dispozici jak učitelům pro konzultace ve sporných případech, tak neslyšícím studentům k zajištění jazykových konzultací při editaci publikovatelného textu.

V 1. C. 1. Specifické rysy textů psané českými neslyšícími

Šablonovitost textů

Texty neslyšících pisatelů jsou stejné, jednotvárné, využívají tytéž prostředky a stejný styl bez ohledu na to, kdo je adresátem dopisu, zda jde o dopis soukromý nebo veřejný.

Přítomnost tzv. citací z češtiny

Typickým rysem textů neslyšících pisatelů je přítomnost gramaticky správných frází v jinak celkově nekorektním kontextu. Jde o kopírování částí textů, které neslyšící pisatelé považují za vzorové. Avšak do textu mnohdy nezapadnou a nemají souvislost s předchozím kontextem.

Gramatická specifika

- ▶ hláskové komolení slov (*ulákat, želeva, brečit, ubovat, kleštár, žehličce*)
- ▶ záměna slovních druhů (*už jste se čekáte dlouhou, měj se hezký*)
- ▶ lexikální vyjadřování času, způsobu nebo vidu (*minulý chodit na vánoce, ty bude vidí strom*) i důvodu (*mlha důvod špatně vidí na tobě*)
- ▶ chyby ve valenci slov a předložek (*vidí na tobě, umí se opravuje na autu*)
- ▶ preference vět oznamovacích a řazení vět bez spojek (*dovolte mi, chtěl bych atd.*)
- ▶ nesprávné používání spojovacích výrazů vyplývající z chybné syntaktické interpretace
- ▶ chyby v práci se záporem (*pokud neměl byste volno v kolik*)
- ▶ nejistota v tykání/vykání
- ▶ neformální, místy velmi osobní styl, nevhodná oslovení, absence titulů
- ▶ nerespektování společenské hierarchie – přímé pokyny nadřízeným osobám

V 1. C. 2. Ukázky korespondence neslyšících

(doplněna interpunkce a diakritika)

❖ *Vážený pane profesore Novotný,*

omlouvám vás, že minulý týden za vaši nepřítomnosti na učení. Potřeboval bych domluvit konzultaci z Matematiky. Pokud neměl byste volno, v kolik hodin chcete?

Velmi děkuji za Vaši pochopení.

❖ *Dobrý den doktore.*

Velmi se omlouvám za moji nepřítomnosti na semináři Komunikace zvířat, měla jsem vážný nemoc. Prosím Vás, zda byste byl laskavý, jestli bych mohla za Vámi přijít na konzultaci, pokud máte čas?

Děkuji za upřímnost.

❖ *Dobrý den, anj celoživotní vzdělávání pokračuji. Potřebuji vědět to termínu podle rozvrhu, protože už nepracuji v HK pro sluchově postižené... Bydlím s trvalým bydliště*

ve Louny místo pracuji. Právě nebudu pořad jezdit do Brna, podle toho rozvrhu celodenní na přednášku i anj. A prosím Vás paní Nováková, abyste měla dispozice is.muni dat anj a opakované intergativní spoecialní pedagogika.

Děkuji se pozdravem

❖ *Dobrý den, prosím mi upravit. Musím se nejdřív odevzdat do týdne, děkuji Vám.*

❖ *Dobrý den, dostala jste email o angličtině? Nevím, že jsem asi poslala špatně. Prosím mi laskavte odpověd.*

V 1. C. 3. Résumé přednášky vypracované neslyšícím

Přednáška byla zaměřena nejprve opakovaný a pak teoreticky a také někdy prakticky. Po úvodním opakování bylo o znakovém jazyce a neslyšící, které před úvodem Radka nám dala papír, že účastníci vyplnili odpovědi na tyto otázky. Po vyplnění odpovědi jsme se společně kontrolovaly. Byly se skvěly dorozumívány. Někdy Radka vysvětlila občas cizí slova, aby pochopily to přesně slova. Tak polovina přednášky se Radka prezentovala tématu „Kultura Neslyšících“. Ale zase Radka se rozdělila neslyšící se slyšícími, aby podporovala komunikace neslyšící se slyšícími. Tak rozdala papír o úvodním testech. Já se dvěma holkami jsme snažily komunikace, ale většinou dělaly prstovou abecedu. Vyplnily jsme. Po vyplnění Radka nám prosila: „Vyprávějte si stručně!“. Povedly jsme se zvládnuty. Radka se vykládala o kultuře s prezentacemi (co je kultura, rozdíl medicínský versus jazykový, přístup vzdělávání SP, kultura Neslyšících, rozdíl n x N, kdo patří do komunity Neslyšících (CODA, ohluchlí, neslyšících, nedoslýchavé,... atd.)). Po kultuře jsme byly pauzu, jsme šly do větrání chodby. Protože je ucaná místnost, protože nevětráme kvůli hlučnosti okna. Po přestávce Radka se nám oznámila, že dělám před dvěma roky na magisterskou práci „Vlastní jména“. Naslouchaly jsme. Závěrečná část přednášky byla práci. Studenty přečetly rozhovor, že udělaly znak vlastní jména. Nakonec jsme se podařily. Na závěr přednášce měly účastníky dostány víc informací.

V 2. Vzájemná komunikace slyšících a sluchově postižených

Na půdě MU dochází pravidelně k jednání mezi slyšícím a sluchově postiženým. Žádná ze stran by se neměla této komunikace bát, i když není triviální. Při vzájemné komunikaci je důležité, aby sluchově postižený získal pocit, že není slyšícímu nepříjemné s ním mluvit, a tedy důvěru v existenci stejných práv. Nabízejí se následující komunikační strategie.

V 2. A. Písemná komunikace v reálném čase

Účastníci komunikace mohou využít psanou formu komunikace. I když to zní až příliš samozřejmě, mnoho lidí nepoužívá této varianty s potřebnou spontánností, ačkoliv v podmínkách vysoké školy je technicky banální ji zajistit a vede k bezpečnějším výsledkům, než je odezírání.

Použitelná média:

- ▶ papír, tabule, flipchart (pohotové, neprakticky pomalé)
- ▶ obrazovka vlastního mobilu (pohotové, neprakticky pomalé)
- ▶ obrazovka osobního počítače s libovolným editorem
- ▶ libovolný chat (mimořádně vysoká je popularita prostředí MSN a Windows Live, případně Skype, obecně ty systémy, které zahrnují i videochat pro komunikaci neslyšících navzájem, specifíkem jsou systémy zaměřené primárně na videochat a videomaily, např. TokBox)

Chat je na MU základní oficiální alternativa k ústním projevu v případě neslyšících. Používá se všude tam, kde je předepsána ústní zkouška a z logických důvodů ji nelze realizovat prostřednictvím tlumočnicka (typicky u testování znalosti jazyka). V případě veřejných zkoušek je tímto nástrojem veřejný chat (LAN, datový projektor). Pro komunikaci chatem je vhodné vzít v potaz jazyková specifika sluchově postižených, která jsou popsána výše.

V 2. B. Odezírání

Odezírající člověk sleduje pohyby rtů, jazyka, tváří, čelisti, mimiku, gesta a další projevy mluvícího. V rozporu s představou, k níž přispívají např. i naivní a zkreslená podání ve filmech, odezírání nikdy nenahradí vnímání mluvené řeči sluchem. Schopnost odezírání není vrozená a lze ji rozvinout pouze do určité míry. Pro úspěšné odezírání je třeba znát obrazy celých slov, protože předchozí a následující hlásky pozměňují obraz rtů, přičemž odezít lze jen slova známá, nikoli zaváděné termíny.

Předpokladem dobrého odezírání je určitá slovní zásoba, znalost gramatiky jazyka a používaných slovních spojení. Lidé s postlingválním postižením sluchu odezírají obvykle lépe. Efektivně odezírat lze max. 20–30 minut. Poté nastupuje únava a pokles soustředění a porozumění ubývá.

Základní pravidla

- ▶ důležitý je vhodný výběr místa a postavení při komunikaci s ohledem:
 - ▶ na (ne)dostatek světla

- ▶ na oslňující zdroj světla za zády mluvčího

- ▶ na výrazně různou výšku komunikujících

- ▶ na neadekvátně malou nebo velkou komunikační vzdálenost (osobní komunikační vzdálenost variuje v evropských podmínkách mezi 1–4 m, je třeba individuálně ověřit)

- ▶ komplikujícím faktorem mohou být rušivá specifika tváře, u mužů typicky plnovous nebo knír zakrývající rty
- ▶ oba účastníci komunikace musí před začátkem artikulace navázat bezpečný vizuální kontakt a po celou dobu komunikace mluvit tváří v tvář, i když to může být pro slyšícího v konkrétní situaci nezvyklé nebo obtížné:
 - ▶ práce u počítače: prezentující mluví a zároveň ukazuje na obrazovce
 - ▶ prezentace: mluvíci se otočí směrem k plátnu za sebou a poukazuje na skutečnost uvedenou v prezentaci

- manipulace s knihou nebo jiným předmětem na polici za mluvčím: prezentující pokračuje v hovoru i v odvrácené pozici
- komunikace s rukou před ústy
- ▶ slyšící pomalu a zřetelně na sluchově postiženého mluvčí; zvolněné tempo řeči musí zůstat v rámci komunikačního normálu, jinak artikulace přestává být srozumitelná
- ▶ mezi větami je vhodné dělat krátké pauzy, aby struktura hovoru byla zvýrazněna
- ▶ pozor na bezděčné parazitické výrazy (*tak tedy, vlastně, jaksí, jako že, svým způsobem, abych tak řekl*), je vhodné jejich použití omezit
- ▶ problémem jsou všechny výrazy s nízkou frekvencí, typicky výrazy velmi odborné a abstraktní, jejichž odezírání není možné cvičit v každodenní komunikaci; pro hovor tematicky takto zaměřený je vhodné přizvat tlumočnicka
- ▶ nedejde-li k porozumění, je vhodné sdělení zopakovat odlišnou formulací
- ▶ pokud je třeba probrat závažnější témata a dochází k nepochopení, je vždy politicky korektní navrhnout příští setkání s tlumočnickem; žadatelem o tlumočnicka mohou logicky být obě strany, slyšící i neslyšící, obě se obracejí v podmínkách MU na Středisko Teiresias, tel. linku 54949 1105 nebo mailem na adresu teiresias@muni.cz
- ▶ slyšící účastník si ověří, zda mu sluchově postižený rozuměl, příp. informaci ve zkrácené verzi zopakuje; na závěr je vhodné základní informace shrnout a zopakovat, i když sluchově postižený partner celou dobu souhlasně pokyvuje
- ▶ osoby se sluchovým postižením jsou velmi citlivé na neverbální projevy. Na druhou stranu některá jejich gesta připadají slyšícím agresivní svou výrazností. Slyšící by si proto měli dávat velký pozor na své neverbální vyjadřování (např. slyšící přemýšlí a bezděky obrátí oči v sloup – neslyšící získá dojem, že je na obtíž)

V 2. C. Komunikace prostřednictvím třetí osoby

Pravidla pro komunikaci prostřednictvím tlumočnicka nebo zapisovatele na MU jsou zveřejněna na www.teiresias.muni.cz/smernice-czj.

Jde o návrh směrnice, kterou se realizuje v podmínkách MU zákon č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, ve znění zákona č. 384/2008 Sb. Směrnice nebyla zatím přijata nikoli z obsahových, ale z proce-

durálních důvodů (předpokládá se její integrace s jinými směrnici, které mají být novelizovány). Zásady tam zveřejněné jsou platné a v praxi uplatňované. MU zajišťuje pouze tlumočení mezi češtinou a českým znakovým jazykem; tlumočení jiných jazyků orálních nebo znakových je třeba s dostatečným předstihem projednat a ověřit dostupnost tlumočnicka (ustálená hodinová sazba tlumočnicka mezi angličtinou a mezinárodním znakovým systémem je přibližně 100 €/hod.).

V 2. C. 1. Komunikace prostřednictvím tlumočnicka

Z pravidel uvedených v citovaném dokumentu je vhodné zdůraznit:

- ▶ tlumočnick není asistentem neslyšícího, protože jeho vztah k oběma stranám komunikace je shodný, a není tedy primárně úkolem neslyšícího si tlumočnicka zajišťovat
 - zajišťuje ho buď ten, kdo je při organizaci setkání aktivní (svolavatel), nebo ten, kdo se cítí v komunikaci oslaben (logicky může tlumočnicka vyžadovat stejně často slyšící jako neslyšící)
 - ve stereotypních situacích školy (pravidelná výuka) je aktivní Středisko Teiresiás, nemůže tomu tak být u akcí příležitostných, u nich je zpravidla logičtější aktivita učitele
- ▶ slyšící účastník komunikace mluví přímo na sluchově postiženého, nezahrnuje do své komunikace tlumočnicka
- ▶ slyšící trvale sleduje neslyšícího i zrakem (nevěnuje pozornost tlumočnickovi), musí ovšem počítat s tím, že neslyšící se dívá na tlumočnicka a sleduje partnera své komunikace jen periferním viděním, což psychologicky poněkud ztěžuje situaci
- ▶ hrubým porušením politické korektnosti je svěřovat tlumočnickovi dokumenty nebo předměty určené partnerovi komunikace
- ▶ žádný z účastníků komunikace nemůže oslovit tlumočnicka se žádostí o vysvětlení, doplnění, pomoc apod. v přítomnosti druhého – musí počítat s tím, že tlumočnick jeho slova bude pouze tlumočit partnerovi hovoru, protože jinou roli nemá
- ▶ vyučující nesmí přibírat tlumočnicka do modelových situací či cvičení studentů, student nesmí po tlumočnickovi posílat vzkazy
- ▶ nelze požadovat na tlumočnickovi, aby něco netlumočil, požadovaného efektu lze docílit jen tím, že příslušný výrok nebude před neslyšícím vysloven; z týchž důvodů je ovšem tlumočnick povinen tlumočit znakovou komunikaci v zorném poli slyšícího

- ▶ pokud slyšící odkazuje na obrazový či písemný materiál, je potřeba vyčkat, až se neslyšící zorientuje; simultánní tlumočení je vždy s krátkým zpožděním a o tuto dobu se prodlužuje možnost neslyšícího zorientovat se
- ▶ slyšící musí pamatovat na to, že neslyšící nemůže současně sledovat vizuální materiál i výklad
- ▶ je vhodné umožnit neslyšícímu, aby si zvolil místo, pokud je technicky a společensky možné takovou volbu respektovat; volí většinou přední řady v učebnách, neboť je to výhodné pro sledování tlumočnicka i prezentace; také pro tlumočnicka je v předních řadách zajištěna lepší slyšitelnost
- ▶ korektní překlad odborného textu není možný bez přípravy; tlumočníci MU proto musí mít prostřednictvím IS (jako evidovaní asistenti ve výuce) přístup k těmž materiálům, které má k dispozici student, v ideálním případě i k těm, které nemá student, ale učitel

V 2. C. 2. Komunikace prostřednictvím vizualizace

Mluvenou řeč, v podmínkách MU nejčastěji češtinu, lze pro potřeby sluchově postiženého vizualizovat. Existují dva základní způsoby vizualizace, na které neslyšícímu a nedoslýchavému přiznává nárok zákon č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, ve znění zákona č. 384/2008 Sb.:

a) **Znakovaná čeština** – česká promluva je vizualizována s využitím prostředků českého znakového jazyka (s doplněním speciálních znaků určených k transkripci slov, jež nemají ve znakovém jazyce strukturální ekvivalent). Přestože jde o formu prezentace češtiny, nepoučený účastník komunikace často ztotožňuje tento systém se znakovým jazykem (podobně jako není schopen poznat český text přepsaný např. pomocí abecedy a ztotožní jej s řečtinou). Schopnost vizualizovat na žádost sluchově postiženého češtinu tímto systémem je samostatnou profesí, často sdružovanou s profesí tlumočnicka znakového jazyka.

b) **Vizualizace prostřednictvím zápisu v reálném čase.**

Vizualizace synchronním zápisem (dále jen *zápis*) se zajišťuje pro komunikaci se sluchově postiženým, který neuvívá znakového jazyka, nebo jako alternativa v případě, že z kapacitních důvodů není možno zajistit tlumočnicka. Vizualizaci artikulací MU zajišťuje jen v odůvodněných případech.

MU zajišťuje zápis:

- ▶ vizualizační (probíhá simultánně v reálném čase, odpovídá vizualizaci znakovanou češtinou nebo artikulační vizualizaci, není korigován ani redigován, a tedy ani uchováván);
- ▶ registrační (probíhá simultánně, nikoli nutně v reálném čase, odpovídá diktafonové nahrávce, může být po přechodnou dobu uchován za účelem vytvoření obsahového nebo orientačního zápisu a je v takovém případě korigován a redigován);
- ▶ obsahový (je určen ke studiu a vzniká z registračního zápisu názorným uspořádáním a doplněním o informace z jiných dostupných pramenů);
- ▶ orientační (je určen ke studiu a vzniká z registračního nebo obsahového zápisu redukcí o pasáže známé nebo nahraditelné jinými prameny).

Pro první dva typy zápisu (*speech-to-text reporting*) platí přibližně stejná pravidla jako pro komunikaci prostřednictvím tlumočnicka. Druhé dva typy neslouží ke komunikaci, ale ke studiu a zajišťují se také osobám s postižením motoriky rukou.

Didaktická poznámka

Ani tlumočnick, ani zapisovatel nemůže studentovi zprostředkovat poslechovou ukázkou jinak než věcným sdělením jejího obsahu (pokud obsahuje srozumitelný text). To může v řadě případů učinit ukázkou didakticky neúčelnou (pokud se ověřuje právě schopnost text zachytit, nikoli schopnost porozumět obsahu). Proto je třeba vždy individuálně posoudit smysl poslechového cvičení a se znalostí životních situací neslyšícího hledat funkční ekvivalent takového cvičení, aby v profesním životě neslyšícího dávalo analogický didaktický smysl (například schopnost zachycovat text běžící v titulcích).

PŘÍLOHY

Návrh Směrnice o postavení znakového jazyka a dalších komunikačních systémů sluchově postižených na Masarykové univerzitě

 www.teiresias.muni.cz/smernice-czj

Článek 1

Úvod

- ▶ Dochází-li na půdě Masarykovy univerzity (dále jen *MU*) ke komunikaci osob neslyšících ve smyslu § 2 zákona č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících, ve znění zákona č. 384/2008 Sb., (dále jen *sluchově postižených*) s osobami slyšícími, vzniká oběma komunikujícím stranám nárok na tlumočení nebo vizualizaci mluveného jazyka. Zajišťováním těchto služeb je na všech pracovištích a na všech akcích Masarykovy univerzity pověřeno Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky MU (dále jen *Středisko Teiresiás*).
- ▶ MU zajišťuje převod mezi spisovnou češtinou (výjimečně a po předchozí domluvě jiným orálním jazykem) a těmito komunikačními systémy sluchově postižených:
 - ▶ český znakový jazyk¹
 - ▶ znakovaná čeština²
 - ▶ čeština vizualizovaná pomocí vizuálně přístupného synchronního zápisu nebo pomocí artikulace³

¹ Znakový jazyk – Přirozený komunikační systém neslyšících, tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu (podle zákona č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících, ve znění zákona č. 384/2008 Sb.).

² Znakovaná čeština – Využívá gramatické prostředky češtiny, která je současně hlasitě nebo bezhlavně artikulována. Spolu s jednotlivými českými slovy jsou pohybem a postavením rukou ukazovány významově odpovídající znaky českého znakového jazyka (upr. podle zákona č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících, ve znění zákona č. 384/2008 Sb.). Převod mezi češtinou a tímto systémem není překladem ve smyslu lingvistickém, nýbrž zvláštním případem vizualizace (někdy označovaným jako transliterace), pro odlišení od ostatních typů vizualizace (viz čl. 4, odst. 1 a 2) se však v této směrnici termín vizualizace pro použití znakované češtiny nepoužívá.

³ Vizualizace synchronním zápisem se užívá v případech, kdy sluchově postižený rozumí česky, ale projev přednášejícího je nesrozumitelný z důvodu příliš rychlého výkladu, nevýrazné artikulace mluveného, časté práce na tabuli, nebo jde-li o odborný výklad natolik specifický, že by překladem utrpěla jeho jednoznačnost. Vizualizace artikulací má analogický smysl a děje se bezhlasně ústy tak, aby se zjednodušilo odezírání mluvené řeči.

Článek 2

Organizace tlumočení a vizualizace

- ▶ Pokud MU organizuje pravidelné akce, o nichž je předem známo, že se jich účastní slyšící i sluchově postižení (přednášky apod.), zajišťuje Středisko Teiresiás tlumočnicka znakového jazyka (dále jen *tlumočnick*) bez předběžné žádosti, pokud komunikující strany předem neuvedou, že tlumočnicka nežádají. Není-li možné tlumočnicka zajistit nebo není-li sluchově postižený mluvčím znakového jazyka, zajistí Středisko Teiresiás vizualizaci mluveného projevu (viz čl. 4, odst. 1 a 2).
- ▶ Nežádá-li žádná ze stran tlumočení ani vizualizaci, není nutno akci tlumočit ani vizualizovat, s výjimkou zkoušek ve smyslu čl. 19, 20 a 22 Studijního a zkušebního řádu MU, při nichž tlumočení či vizualizace nejsou nutné pouze tehdy, jsou-li zkoušející (resp. členové zkušební komise) i zkoušení sami buď mluvčími znakového jazyka, tlumočnicky nebo vizualizátory.
- ▶ U akcí, které se na MU konají nepravidelně nebo příležitostně, je třeba o tlumočení nebo vizualizaci požádat, což může ve svém zájmu učinit jak slyšící, tak sluchově postižený.
- ▶ Celouniverzitní akce reprezentativního charakteru určené široké veřejnosti a akce určené celé akademické obci se tlumočí bez ohledu na to, zda o ně předem výslovně projevil zájem sluchově postižený, zejména tehdy, jsou-li tematicky spjaty s problematikou specifických lidských nároků nebo lze-li účast sluchově postižených pokládat za logickou a žádoucí. Vizualizace zajišťuje univerzita v těchto případech a) jako doplňující službu na vyžádání, b) jako jedinou službu v případě, že není možné zajistit tlumočnicka.

Článek 3

Pravidla pro tlumočnicky

- ▶ Tlumočnick zajišťuje vždy tlumočení pro obě komunikující strany, pro slyšícího i pro sluchově postiženého, a tlumočí zásadně oběma směry.
- ▶ Tlumočnick respektuje ten komunikační systém (viz čl. 1, odst. 2), který upřednostňuje sluchově postižený. Zajišťuje-li tlumočnick tlumočení dvěma a více sluchově postiženým současně, na typu tlumočení se vzájemně předem dohodnou. Pokud jsou požadavky na konkrétní typ tlumočení různé, zajistí Středisko Teiresiás dalšího (příp. jiného) tlumočnicka. Pro dobu nezbytně nutnou k zajištění dalšího tlumočnicka zvolí komunikační systém přítomný tlumočnick.
- ▶ Tlumočnick přichází na místo určení vždy včas, nejlépe s časovým předstihem

a je povinen si předem zjistit, kde se koná akce, při níž má tlumočit, a jaký je její obsah a cíl. Svůj oděv přizpůsobí přiměřeně tlumočnické situaci a prostředí.

- ▶ Tlumočení začíná tehdy, když se sejdou strany, pro něž je tlumočení sjednáno. Tlumočnick setrvává po celou dobu tlumočení, na kterou byl sjednán, v případě prodloužení pokud možno až do té doby, než jej vystřídá další tlumočnick.
- ▶ Tlumočnick převádí přesně a věrně smysl sdělení, mění formu jeho vyjádření, nemění jeho význam ani obsah.
- ▶ Tlumočnick žádnému z účastníků jednání, slyšícímu ani sluchově postiženému, v průběhu tlumočení neradí, neupravuje sdělení, nic nepřidává ani neubírá. Je přítomen pouze jako zprostředkovatel komunikace, není sám zapojen do jakékoli diskuze, která se právě odehrává. Po tlumočnickovi nemůže být vyžadována žádná další aktivita, která nesouvisí s tlumočením výroku jedné ze zúčastněných stran.
- ▶ Tlumočnick může – s jasným upozorněním – přechodně vystoupit ze své role, když je v zájmu oboustranného porozumění nutné nebo vhodné objasnit průběh komunikace, příp. objasnit pravidla vlastního tlumočení, apod.
- ▶ Tlumočnick nezasahuje v případě nepozornosti slyšících nebo sluchově postižených v průběhu tlumočení. Pokud však slyšící nebo sluchově postižení mezi sebou komunikují v zorném poli druhé ze zúčastněných stran, tlumočí tlumočnick smysl jejich komunikace.
- ▶ Pokud sluchově postižený neporozumí výkladu slyšícího nebo naopak, dá tuto skutečnost najevo partnerovi své komunikace (učiteli, studentovi apod.) prostřednictvím tlumočnicka. Pokud se sluchově postižený nebo slyšící domnívá, že výkladu nerozumí pro chybný nebo nezvyklý výkon tlumočnicka, sdělí to přímo tlumočnickovi, při opakovaném neporozumění se obrátí na středisko Teiresiás.
- ▶ Tlumočení odborného výkladu vyžaduje řádnou přípravu tlumočnicka. Ta spočívá v nastudování písemných materiálů, skript, apod., které je předem povinen poskytnout ten, kdo si tlumočení vyžádal.

Článek 4

Pravidla pro vizualizátory

- ▶ Vizualizace synchronním zápisem (dále jen *zápis*) se zajišťuje pro komunikaci se sluchově postiženým, který neužívá znakového jazyka, nebo jako alternativa v případě, že z kapacitních důvodů není možno zajistit tlumočnicka. Vizualizaci artikulací MU zajišťuje jen v odůvodněných případech.

- ▶ MU zajišťuje zápis:
 - ▶ vizualizační (probíhá *simultánně v reálném čase*, odpovídá vizualizaci znakovou češtinou nebo artikulační vizualizaci, není korigován ani redigován, a tedy ani uchováván);
 - ▶ registrační (probíhá *simultánně, nikoli nutně v reálném čase*, odpovídá diktafonové nahrávce, může být po přechodnou dobu uchován za účelem vytvoření obsahového nebo orientačního zápisu a je v takovém případě korigován a redigován);
 - ▶ obsahový (je určen ke studiu a vzniká z registračního zápisu srovnáním s jinými dostupnými prameny);
 - ▶ orientační (je určen ke studiu a vzniká z registračního nebo obsahového zápisu redukcí o pasáže známé nebo nahraditelné jinými prameny).

Typ (a) a (b) je vizualizací ve smyslu této směrnice, není určen ke studiu a k archivaci; osoby, jejichž projev má být vizualizován, mají právo být upozorněny na tento způsob komunikace, a pokud to požadují, vzniklý záznam nesmí být uložen. Typ (c) a (d) není vizualizací ve smyslu této směrnice, neslouží k záznamu slov, ale jejich smyslu, a je určen ke studiu. Na všechny typy zápisu se vztahují ustanovení autorského zákona (121/2000 Sb.).

- ▶ Vizualizátor přichází na místo určení vždy včas, nejlépe s časovým předstihem, a je povinen si předem zjistit, kde se koná akce, při níž má zapisovat, a jaký je její obsah a cíl.
- ▶ Vizualizátor zajišťující synchronní nebo registrační zápis (dále jen *zapisovatel*) má k dispozici techniku, kterou poskytuje Středisko Teiresiás včetně její správy a údržby. Zapisovatel je povinen ve spolupráci se Střediskem Teiresiás předem ověřit použitelnost této techniky (elektrické zdroje, vhodné pracovní místo). V případě, že zapisovatel zjistí závadu na technice závadu nebo překážky ve využití techniky na místě akce, neprodleně to oznámí Středisku Teiresiás.
- ▶ Po skončení zápisu zapisovatel vrací techniku na příslušné místo (vrátnice, nebo jiné podle potřeby), je také možné předání dalšímu zapisovateli, ale tato skutečnost musí být oběma stvrzena v podpisovém archu.
- ▶ Zápis zobrazovaný na individuální obrazovce přenosného počítače je určen 1–2 osobám. V případě více osob je třeba zajistit zobrazení na více obrazovkách současně nebo na plátně vizuálně dostupném všem.
- ▶ Vizualizace začíná tehdy, když se sejdou strany, pro něž byla vizualizace sjednána, a zahájí komunikaci. Vizualizátor setrvává po celou dobu akce, pro kterou byla vizualizace sjednána, v případě prodloužení pokud možno až do té doby, než jej

vystřídá další vizualizátor.

- ▶ Pokud se sluchově postižený domnívá, že výkladu nerozumí pro chybnou nebo nezvyklou vizualizaci, sdělí to vizualizátorovi; při opakovaném neporozumění se obrátí na středisko Teiresiás.
- ▶ Vizualizátor je přítomen pouze jako zprostředkovatel komunikace, není sám zapojen do jakékoliv diskuze, která se právě odehrává. Nemůže po něm být vyžadována žádná další aktivita, která nesouvisí s vizualizací výroku jedné ze zúčastněných stran.

Článek 5

Společná pravidla pro tlumočníky a vizualizátory

- ▶ Tlumočník nebo vizualizátor může tlumočení nebo vizualizaci odmítnout v případě opakovaného nevhodného chování jedné ze zúčastněných stran, nebo pokud smysl komunikace je v neřešitelném rozporu s jeho etickým či náboženským přesvědčením.
- ▶ Zapisovatel může v jeden okamžik zapisovat přesně a jasně pouze jeden zdroj informací, např. mluvícího učitele, promítané video nebo další hovořící osobu (není možné zapisovat současně více než jeden zdroj informací najednou).
- ▶ Tlumočník nebo vizualizátor může v jeden okamžik tlumočit přesně a jasně pouze jeden zdroj informací, např. mluvícího učitele, promítané video nebo další hovořící osobu (není možné tlumočit současně více než jeden zdroj informací najednou).
- ▶ Kterýkoliv z účastníků komunikace, slyšící, sluchově postižený i tlumočník či vizualizátor, je povinen předem upozornit pracovníky střediska Teiresiás na svou případnou nepřítomnost na akci, k níž bylo sjednáno tlumočení. Náhradu za tlumočnicka či vizualizátora zajišťuje Středisko Teiresiás, nikoliv tlumočník nebo zúčastněné strany.

Článek 6

Závěrečná ustanovení

- ▶ Tlumočník i vizualizátor dodržuje zásadu diskrétnosti a mlčenlivosti a nezneužije informací, které získá v průběhu tlumočené situace.
- ▶ Tlumočník i vizualizátor ctí zájmy Masarykovy univerzity a svou profesi. Je solidární jak s ostatními tlumočníky pro sluchově postižené a s tlumočníky vůbec, tak se členy akademické obce a snaží se o vzájemnou spolupráci při prosazování zájmů školy i zájmů tlumočnických.
- ▶ Tlumočník i vizualizátor znají jak zákon č. 155/1998 Sb., o komunikačních

systemech neslyšících, ve znění zákona č. 384/2008 Sb., tak tuto směrnici a respektují je.

SEZNAM DŮLEŽITÝCH ODKAZŮ

Další informační materiály o komunikaci s neslyšícími

- 🌐 DOLEŽALOVÁ, LENKA. *Manuál základních postupů jednání při kontaktu se studentem se sluchovým postižením na vysoké škole* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2009. [cit. 7. července 2010]. Součást disertační práce na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity na Katedře speciální pedagogiky. Vedoucí práce Doc. PaedDr. Jiřina Klenková, Ph.D. Dostupné z URL: <http://is.muni.cz/th/29868/pedf_d/Dolezalova_manual_final.pdf>.
- 🌐 *Jak komunikovat s neslyšícím kolegou – How to communicate with a deaf colleague* [online]. Agentura Profesního Poradenství pro Neslyšící (APPN, o.s.), 2009 [cit. 7. července 2010]. Dostupné z URL: <www.appn.cz/sites/default/files/bro%C5%BEurka%20Pravidla%20Komunikace.pdf>.
- 🌐 PROCHÁZKOVÁ, VĚRA, VYSUČEK, PETR. *Jak komunikovat s neslyšícím klientem?* [online]. Vzdělávací institut ochrany dětí, 2007 [cit. 7. července 2010]. Dostupné z URL: <<http://ruce.cz/clanky/590-jak-komunikovat-s-neslysicim-klientem>>.

Informační servery neslyšících

- 🌐 *ruce.cz - Informační portál o světě Neslyšících* [online]. Kulturní centrum RUCÉ, 2004–2010. [cit. 20. září 2010]. Dostupné z URL: <<http://ruce.cz>>.
- 🌐 *Ticho.cz* [online]. ©2001-2006 [cit. 20. září 2010]. Dostupné z URL: <www.ticho.cz>
- 🌐 *Česká komora tlumočnicků znakového jazyka* [online]. [cit. 20. září 2010]. Dostupné z URL: <www.cktzj.com>

Kurzy znakového jazyka organizované neslyšícími

- 🌐 *Pevnost – České centrum znakového jazyka* [online]. Poslední aktualizace 20. září 2010 [cit. 22. září 2010]. Dostupné z URL: <www.pevnost.com>
- 🌐 *Trojrozměr – Brněnské centrum českého znakového jazyka, o.s.* [online]. Poslední aktualizace 2. září 2010 [cit. 20. září 2010]. Dostupné z URL: <www.trojrozmer.cz>
- 🌐 *3Dimenze – Moravské centrum znakového jazyka* [online]. ©2008, poslední aktualizace 1. června 2010 [cit. 10. října 2010]. Dostupné z URL: <www.3dimenze.net>.

Weby poradenských a servisních center

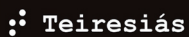
- 🌐 *Česká komora tlumočnicků znakového jazyka* [online]. [cit. 20. září 2010]. Dostupné z URL: <www.cktjz.com>
- 🌐 *Federace rodičů a přátel sluchově postižených* [online]. ©2005 [cit. 20. září 2010]. Dostupné z URL: <www.frpsp.cz>.
- 🌐 *Teiresiás – Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky* [online]. 2000-2010, poslední aktualizace 8. října 2010 [cit. 10. října 2010]. Dostupné z URL: <www.teiresias.muni.cz/studium-neslysici>
- 🌐 *About.com: Deafness. Deafness and Hard of Hearing – Deaf – Sign Language – Hearing Aids – Hearing Loss – Cochlear Implants – Ear Wax.* [online]. ©2010 [cit. 10. října 2010]. Dostupné z URL: <<http://deafness.about.com>>

Časopisy

- 📄 *Speciální pedagogika – časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky.* Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha, 1990-, ISSN 1211-2720.
- 📄 *Gong – Časopis sluchově postižených.* Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel. Praha, 1972-. ISSN 0323-0732.
(Archiv článků: 🌐 www.gong.cz)
- 📄 *Unie – časopis České unie neslyšících.* Česká unie neslyšících. Praha, [s. d.].
- 📄 *INFO Zpravodaj – magazín informačního centra o hluchotě FRPSP.* Federace rodičů a přátel sluchově postižených. Praha, 2004-.
(Archiv anotací článků: 🌐 www.frpsp.cz/info-zpravodaj-magazin)

Kurz komunikace se sluchově postiženými

 www.teiresias.muni.cz/comin/kurzy-komunikace

 Teiresiás

Masarykova univerzita

Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky

 www.teiresias.muni.cz

Brno 2010

